

УДК 37.036(092)

МУЗИЧНЕ МИСТЕЦТВО У КОНТЕКСТІ ЕСТЕТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ЗА ПЕДАГОГІЧНИМИ ІДЕЯМИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ТА РУДОЛЬФА ШТАЙНЕРА

Салдан С. О.

У статті розглядаються музично-педагогічні погляди Г. Сковороди та Р. Штайнера. Зокрема, зазначається, що музичне мистецтво, за Г. Сковородою, є універсальним засобом світовираження та краси, а також джерелом формування моральних чеснот. Музика у філософії Р. Штайнера трактується як міст між вищим духовним (ідеалістичним) та матеріальним світами і засіб впливу на душевний стан людини. Обидва мислителі високо цінували музику й визнавали за нею провідний чинник у вихованні гармонійно розвинутої особистості, що сприяє активізації її творчого потенціалу.

Ключові слова: Г. Сковорода, Р. Штайнер, педагогіка, музичне виховання, філософія.

В статье рассматриваются музыкально-педагогические взгляды Г. Сковороды и Р. Штайнера. В частности, отмечается, что музыкальное искусство, по мнению Г. Сковороды, является универсальным средством выражения мира и красоты, а также источником формирования нравственных качеств. Музыка в философии Р. Штайнера трактуется как мост между высшим духовным (идеалистическим) и материальным мирами, активно влияющая на душевное состояние человека. Оба мыслителя высоко ценили музыку и признавали за ней ведущий фактор в воспитании гармонично развитой личности, который способствует активизации ее творческого потенциала.

Ключевые слова: Г. Сковорода, Р. Штайнер, педагогика, музыкальное воспитание, философия.

H. Skovoroda, a Ukrainian philosopher and humanist, poet, educator thought of music as of a very important attribute of parenting. Much of the H. Skovoroda's artistic heritage is devoted to the issues of education and music lessons played a significant role in it. Music accompanied him all his life, was a universal means of expressing peace and beauty that was identical with kindness and truth. According to H. Skovoroda, music awakens in people understanding of the hidden, reveals the spiritual treasures of the highest quality because it speaks eloquently to our thoughts. Music is the path to the "throne of mind" and the awakening of a human thought. Philosophy, pedagogy, music art are inseparable. Music for H. Skovoroda is one of the most important means of refining a human heart and revitalization of thinking. His musical work was completely linked to the philosophical-aesthetic views and was a significant part of his activity, performed an important social function, promoted progressive ideas of the time.

R. Steiner sees music as a bridge between the physical and spiritual world having a great impact on an inner state of a person. The philosopher claimed that of all the arts, music has a direct impact on the mental development of a child because it has the ability to influence the child's sub-consciousness. Both philosophers appreciated music and recognized its leading role in the upbringing of a harmoniously developed person. They pointed out that music contributes to the revitalization of personal spiritual up-rising, it plays the leading role as a factor which activates creative potential.

Key words: H. Skovoroda, R. Steiner, education, music education, philosophy.

Актуальність. У період пошуку шляхів модернізації освіти особливого значення набуває вивчення поглядів визначних особистостей на педагогічний процес та виявлення у ньому факторів, які сприяють формуванню гармонійно розвинутої особистості. Це питання, а також роль у ньому музичного мистецтва цікавили мислителів здавна. Важливого значення музичним заняттям надавали філософи ще античного світу Аристоксен, Евклід, Птоломей, Арістотель, Квінтіліан, Конфуцій та ін. Особливої ваги музиці у вихованні та духовному розвитку людини надавав український філософ, композитор, поет, байкар Г. Сковорода.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню творчої спадщини українського мислителя присвячено чимало філософських, історико-критичних наукових досліджень. Його пісенна творчість висвітлювалася у працях музикознавців М. Боровик, Г. Верби, І. Іваньо, Б. Мартусь, О. Шреєр-Ткаченко, Л. Ярославич, С. Бакай та ін., в яких автори розкривають важливу роль музичних здобутків Г. С. Сковороди для розвитку національного музичного мистецтва.

Цікаво, що чимало паралелей у поглядах Г. Сковороди на виховний процес знаходимо у Р. Штайнера – відомого австро-німецького громадського діяча, педагога, автора значних досліджень в галузі філософії, природничих наук, педагогічні ідеї якого досліджувалися Н. Абашкіною, О. Папач, О. Іоновою, Л. Масол, А. Пінським та ін. Їх праці присвячені розкриттю сутності основних засад вальдорфської школи, у якій втілені педагогічні ідеї Р. Штайнера.

Мета статті – виявити спільні погляди Г. Сковороди та Р. Штайнера на музично-естетичне виховання в контексті їх світоглядних концепцій.

Виклад основного матеріалу. Як відомо, Г. Сковорода блискуче володів кількома іноземними мовами, був майстром поетики й риторики, знавцем античної і нової філософії, мав прекрасні музичні здібності, глибокий інтелект. Здобувши блискучу на той час освіту, – в тому числі музичну, у Києво-Могилянській академії та Придворній співацькій капелі у Санкт-Петербурзі, – він чудово співав, вільно грав на бандурі, гусях, органі, скрипці, флейті, сопілці та сам складав пісні та інші музичні твори побутового та релігійного змісту, в яких прославляв волелюбність, моральні чесноти, природу та засуджував зло. Як зауважує дослідник І. Драч, "... за часів навчання у Київській академії Сковорода набув досвіду професійного музиканта, обізнаного не тільки з нотною грамотою, але й з принципами нового партесного стилю (тобто багатоголосі музики). Сучасники розповідають, що знав він силу-силенну співів, і коли до Києва приїхав з Петербурга Головня, то саме бурсак Сковорода знайомив його з новою церковною музикою і, зокрема, з так званим київським розспівом" [2, с. 59]. Музично-поетична діяльність Г. Сковороди стала своєрідним відображенням його світоглядних ідей, адже музика супроводжувала його по всіх життєвих дорогах.

Значна частина творчої спадщини мислителя присвячена питанням виховання, в якому музичні заняття відігравали значну роль.

Музика, за Г. Сковородою, є не лише "сад утіхи" та "джерело думок вдячних" [2, с. 60], а й універсальний засіб світовираження й краси, яка тотожна з добротою та істиною. Вважаючи красу не зовнішнім, а внутрішнім атрибутом суб'єкта, відображеним у музичних образах, світ у мислителя повстає глибинним алегоричним змістом буття: "Чудний сей філософський догмат... . Доброта живе в одній красі" [2, с. 60]. Г. Сковорода вслід за Плутархом порівнює музику з людською долею, з хвилями життя, плінністю його зовнішніх атрибутів, що так яскраво проявляється у навколишньому світі. "Музикійські органи, – пише він, – то напружуються, то відпускаються: так світ цей і життя наше то тьмяніє, то світиться, і без домішку ніде й нічого не буває. Музиканти з високих і низьких гласів складають слічну й солодку симфонію, а муж мудрий з щасливих і нещасливих випадків тче життя свого поставу..." [2, с. 59].

Український філософ виявив себе талановитим педагогом. Найдокладніше він розкриває власні педагогічні ідеї в притчі "Вдячний Єродій". У "спорідненій праці", пізнавши себе й знайшовши свою власну життєву дорогу, мислитель вбачав найважливішу передумову досягнення людиною гармонії життя. І, власне, саме самопізнання повинні служити мистецтво, поезія, музика, які "промовляють" до душі. В цій ідеї відбилася глибинне внутрішнє прагнення людини про працю без зовнішнього примусу, за внутрішнім покликанням, що дає радість творчості і уподібнює людину до свого Творця.

Педагогічні погляди Г. Сковороди тісно пов'язані з його викладацькою роботою. Вважаючи, що головне джерело всіх бід людських – "неспорідненість" (невміння чи небажання творчого пошуку шляхів "спорідненості" зі світом), філософ, займаючись вихованням дітей, порівнював навчання з пошуком істини, через яку відбувається друге народження людини – духовно-культурне. Обов'язком учителів він вважав врахування "природи" дітей, допомогу в удосконаленні вроджених здібностей: "Не мешай тільки ей, а если можеш, отвращай препятствия, и будь-то дорогу ей очищай, воистину сама она чисто и удачно совершит. Клубок сам собою поточится из горы,

отними только ему препятствующий претыкания камень. Не учи его котится, а только помогай” [3, с. 299].

Розв'язуючи завдання морального та естетичного виховання, Г. Сковорода використовував власний музично-виконавський досвід. Учитель розучував зі своїми вихованцями народні пісні, проводив заняття з хором, дбав про рівень музичної грамотності та вміння співати по нотах, організовував дитячі свята з хоровим співом, грою на сопілках, учив гри на музичних інструментах, перетворюючи заняття на дійовий спосіб духовного розвитку.

В 1753 році покровитель Києво-Могилянської академії, митрополит Т. Щербаський рекомендував поміщику С. Томарі взяти Г. Сковороду домашнім учителем для свого малолітнього сина Василя (в с. Каврай Переяславського полку – тепер с. Коврай, Черкас. обл.). З 1753 до 1759 року він навчав малого учня різних наук, вперше застосував свою оригінальну педагогічну концепцію “виховання серця”. Як зазначає М. Ковалинський (приятель філософа), “Сковорода почав більше плекати серце молодого свого вихованця і, розглядаючи природні його нахили, допомагати лиш природі у вирощуванні спрямування легким, невідчутним, а не дочасно обтяжувати його розум науками, – і вихованець прив'язався до нього внутрішньою любов'ю” [8, с. 14]. Учитель співав, грав для дитини на флейті в лісочку, розповідав про квіти й птахів, про дерева й звірів. Навіть уроки, на яких доводилося писати й читати, були цікавими та веселими, а “святе письмо” перетворилося на захопливі повчальні оповідання. На думку Г. Сковороди, музика допоможе розбудити у дитині розуміння потаємного, розкрити духовні скарби вищого ґатунку. Вона є шляхом до “трону духу”, оскільки красномовно промовляє до наших думок, сприяючи їх пробудженню.

Отже, філософію, педагогіку, музичне мистецтво Г. Сковороди неможливо розділити. Музика для нього – один з найважливіших засобів облагородження людського серця та активізація мислення. Його музична творчість повністю була пов'язана з філософсько-естетичними поглядами і складала відповідну частину творчої діяльності, виконувала важливу соціальну функцію, пропагуючи передові ідеї того часу.

Через сто років після смерті Г. Сковороди побачила світ книга Р. Штайнера “Філософія свободи”, в якій автор відійшов від традиційного підходу розуміння людини – істоти, яка формується під впливом спадкових факторів і навколишнього середовища, розробив антропософське (антропософія – релігійно-космологічна теорія про людську мудрість) вчення про єдність її духовно-душевно-тілесного розвитку. Відштовхуючись від тези про єдність і рівноважність матеріально-фізичного та духовного світу, Р. Штайнер створив цілісну педагогічну систему, яка охоплювала мислення, почуттєву і вольову сфери, передбачала поступальний та цілісний розвиток дитини, її мистецьких здібностей. За Р. Штайнером, педагогіка – це “... мистецтво пробуджувати те, що є в людині” [10, с. 145].

У центрі уваги виховного процесу мало б бути не опанування й накопичення дитиною суми знань і вмінь, а виховання людини, орієнтованої на навколишній світ, сприйнятливої до нового, здатного здійснювати усвідомлений вибір і брати на себе відповідальність за нього. Реалізація такої педагогічної мети створювала передумову для гармонійного розвитку особистості, розкриття її неповторного образу. Функцію вчителя Р. Штайнер, як і Г. Сковорода, вбачав у тому, щоб допомогти дитині у виявленні та розвитку її природнього потенціалу.

Мистецтво, зокрема музичне, Р. Штайнер розглядав як міст між тілесним і духовним (ідеалістичним) світом. Серед усіх мистецтв, стверджував мислитель, саме музика має безпосередній вплив на душевний розвиток дитини, діючи на її підсвідомість. Тому, на його думку, найважливіше місце у виховній системі повинен займати музично-естетичний фактор.

Досліджуючи фізіологічні, психологічні та душевні особливості розвитку людини, Р. Штайнер прийшов до висновку, що емоційно-естетичні властивості музики сприяють формуванню в учнів відповідного світосприймання і світовідношення. Оскільки провідним фактором життєдіяльності людського організму є ритмічні процеси (пульс серця, частота дихання тощо), то музика, маючи своєю основою ритмічну побудову, за Р. Штайнером, природньо сприймається людиною, викликаючи певний відгук, внаслідок чого вона (людина) неначе сама стає музичним інструментом, оскільки внутрішні ритми в неї відтворюють те, що звучить у його гри. Таким чином,

музичне переживання виступає як урівноваження слухового сприйняття, ритму дихання й пульсування серця. Оскільки ритми закладені в дитині від народження, то музика відповідає її природній сутності, а отже, може стати потужним засобом впливу на її душевний стан, гармонізуючи його.

Усі заняття у школах за штайнерівською педагогікою (усі 12 років навчання) "пронизані" естетично-художнім елементом, який охоплює музику, живопис, скульптуру, архітектуру, театр, евритмію (особливий вид мистецтва – синтез думки і слова, кольору і музики, рухів тіла). Фундаментальний принцип роботи вальдорфських шкіл – художнє передує інтелектуальному – виявляється у побудові багаторічного шкільного курсу та в межах окремого уроку. Мета заняття з музики у вальдорфській школі – навчити учнів глибоко переживати емоційний стан, викликаний музичними образами, відчувати красу форми, інтонаційне багатство фактури, ритмічні переплетення та імпровізувати. Основним змістом занять є перенесення зовнішнього сприйняття на внутрішній духовний світ дитини, що сприяє розвитку душевно-духовних процесів при формуванні особистості. Музичне мистецтво наскрізь охоплює весь навчально-виховний процес. Окрім безпосередніх уроків музики, майже всі інші заняття починаються з пісні: на уроці іноземної мови діти співають пісні мовою, яка вивчається, вивчення фізики починають з акустики, з явищами якої попередньо ознайомлюються на заняттях з музики, у процесі різних заходів співають пісні відповідно до пори року, погоди, власних настроїв тощо. У штайнер-педагогіці вважається хибним уявлення про те, що музичне виховання потрібне лише дітям, які є музично обдарованими. Стверджується, що музичні здібності є у кожній дитини, хоч "в деяких вони знаходяться досить глибоко, проте їх можна виявити та розвинути, якщо підійти до цього з любов'ю" [11, с. 41].

Висновки. Отже, гармонійне виховання у світогляді Г. Сковороди і Р. Штайнера ґрунтується на активізації духовного розвитку людини, в якому музиці відводиться одна з провідних ролей як чинника, що потужно активізує її творчий потенціал. Р. Штайнер був ознайомлений із творчою спадщиною Г. Сковороди і високо її цінував, називав українського філософа "великим слов'янським мислителем" [9, с. 9], що, можливо, також вплинуло на формування його педагогічної концепції.

Література

1. Горенко-Баранівська Л. Музично-просвітницькі аспекти діяльності Григорія Сковороди / Л. Горенко-Баранівська // Сковорода Григорій: ідейна спадщина і сучасність / відп. ред. проф. І. П. Стогній. – К., 2003. – С. 360–366.
2. Григорій Сковорода : біографічна повість / І. Ф. Драч, С. Б. Кримський, М. В. Попович. – К. : Молодь, 1984. – 216 с.
3. Григорій Сковорода. Благодарный Еродий [Електронний ресурс] / Григорій Сковорода. – Режим доступу: <https://www.stihi.ru/2013/03/18/2062>. – Назва з екрана.
4. Жила С. О. Вивчення біографії Григорія Сковороди у взаємозв'язках з різними видами мистецтва / С. О. Жила // Григорій Сковорода. Інтерпретації: Культурологія. Філософія. Педагогіка. Літературознавство : збірник наукових праць / відп. ред. В. Т. Поліщук, Ю. В. Тимошенко. – Черкаси : Вид-во Черкаського державного університету "Брама", 2003. – С. 99–104.
5. Люті П. Вальдорфська школа. Перехід у доросле життя / П. Люті // Шкільна освіта. – 1999. – № 11. – С. 8.
6. Сковорода Г. Твори : у 2 т. / Г. Сковорода. – К. : Вид-тво АН УРСР, 1961. Т. 1. – 1961. – С. 299–488.
7. Сковорода Григорій: біографія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mail.poetryclub.com.ua/metr.php?id=91&type=biogr>. – Назва з екрана.
8. Топтигін О. Сонячне око / О. Топтигін // Шкільний світ. – 2000. – № 2. – С. 9.
9. Ушкалов Л. Григорій Сковорода : семінарії / Л. Ушкалов. – Харків : Майдан, 2004. – 776 с.
10. Штайнер Р. Искусство воспитания. Семинарские обсуждения и лекции по учебному плану / Р. Штайнер ; пер. с нем. Д. Виноградова. – М. : Парсифаль, 1995. – 208 с.
11. Штокмайер К. Материалы к учебным программам вальдорфских школ / К. Штокмайер, Р. Штайнер ; пер. с нем. Д. Виноградова. – М. : Парсифаль, 1995. – 416 с.